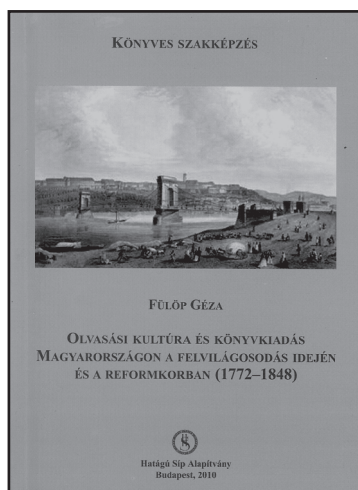

Leletmentés: Fülöp Géza posztumusz könyvéről

A könyvkereskedői szakképzést fenntartó és annak intézményét, a *Gutenberg János Szakközépiskolát* működtető *Hatágú Síp Alapítvány* 2004-ben indította el *A könyves szakképzés füzetei* című sorozatát. A megjelent kötetek – nem is füzetek, hanem inkább könyvek – elsősorban az iskola különböző képzési formáihoz kapcsolódó tantárgyak elméleti vagy gyakorlati kérdéseit fejtik ki; tankönyvek, ugyanakkor nem egy munka az összefoglaló monográfia igényével tárgyalja a könyvkultúra egyes kérdéseit. A figyelemre méltán számot tartó vállalkozás 17. sorozati számot viselő terjedelmes egysége is ezek csoportjába tartozik, ugyanakkor egyfajta szellemi leletmentés, *Fülöp Géza* 1995. június 7-én megvédett akadémiai doktori értekezését teszi szélesebb körben hozzáférhetővé. Annak idején még az *Akadémiai Kiadó* tervezte az *Olvasási kultúra és könyvkiadás Magyarországon a felvilágosodás idején és a reformkorban (1772–1848)* című disszertáció kiadását, a cég átalakulása, privatizálása azonban a Tanár Úr életében megghiúsította megjelenését. Özvegye, a közelmúltban elhunyt *F. Csanak Dóra* és a *Kovács Máté Alapítvány Kuratóriuma*, közelebbről *Hangodi Ágnes* és *Tóth Gyula* szorgalmazta a kézirat közreadását, amelyre végül a *Hatágú Síp Alapítvány* vállalkozott a *Magyar Szak- és Szép-*

FÜLÖP Géza

Olvasás, kultúra és könyvkiadás Magyarországon a felvilágosodás idején és a reformkorban, 1772–1848 / Fülöp Géza. – Budapest : Hatágú Síp Alapítvány, 2010. 249, [18] p. (A könyves szakképzés füzetei ; 17.)

ISBN 963-7615-57-3

irodalmi Szerzők és Kiadók Reprográfiai Egyesületének anyagi támogatásával.

Jelen írás célja nem az, hogy megemlékezzen Fülöp Gézáról és méltassa könyvtáros nemzedékek képzésében betöltött kiemelkedő szerepét; megtették ezt már mások, legutóbb a *Könyvtári Figyelő* 2008. évi 3. száma közölt egy csokorra való tanulmányt a tiszteletére rendezett szombathelyi emlékülésen elhangzott előadásokból. A dolgozat célja az, hogy megkísérelje bemutatni a kötetet és elhelyezze azt a hazai könyv- és könyvtártörténeti, olvasástörténeti kutatásokban valamint a Tanár Úr tudományos munkásságában a disszertáció régóta várt közreadása alkalmából.

Az immár több mint másfél évtizeddel ezelőtt készült doktori értekezés életművének fontos része és kiteljesítője. Fülöp Géza egy nagy, mondhatnók klasszikus könyvtörténeti kutatói irányzat folytatója volt, ugyanakkor – mint a tudományos életben megszokott és természetes – új szempontok felvetésével új törekvések megalapozását, előkészítését is szolgálta. Ebben az értelemben lehet és szükséges „leletmentés”-ről beszélni: ismerete nélkül nem lenne világos képünk a hazai könyv- és könyvtörténeti kutatások módszereiről, elért eredményeiről és nem tudnánk mihez kapcsolni az 1980-as évek vége, 1990-es évek eleje óta Magyarországon is jelentkező újabb kutatási irányzatokat, amelyek a könyv és olvasója viszonyrendszerének elemzését kísérlik meg kiterjeszteni a műveltség más, a szűkebben vett könyvkultúrán túli területeire, az életforma, a mentalitás egészére. Mindezekhez kétségtelenül újabb forrástípusok és a korábbihoz képest más módszerek is szükségesek, azonban az alapok természetszerűen nem lehetnek mások, mint a klasszikus könyv- és könyvtártörténet bibliográfiai és levéltári forrásai.

A doktori disszertáció kettős értelemben is szintézis. Összefoglalója a szerző több évtizedes, még az 1950-es években kezdődött, a felvilágosodás és a reformkor évtizedeire fókuszáló kutatásainak és azok tanulmányokban, egyetemi jegyzetekben, monográfiákban – mint a kandidátusi értekezése alapján 1978-ban napvilágot látott *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban* címűnek – testet öltő eredményeinek. A most nyomtatásban hozzáférhető disszertációval vált teljessé kandidátusi értekezése nyomán született monográfiája, hiszen abban a munkában nem foglalkozott a könyvszakma egyes szektoraival, a nyomdászattal, a könyvkiadással- és kereskedelemmel. A két, sajnálatosan több mint három évtized különbséggel megjelenő kötet csak együtt mutatja fel választott korszakának teljes képét. De összefoglaló abban az értelemben is, hogy a művel megszületett végre valahára a korszak hazai könyvkultúráját arányosan és a fő fejlődési tendenciákat szakavatottan bemutató munka, Fülöp Géza saját meghatározása szerint „a magyar kiadástörténet első korszak-monográfiája”.

Egyes cégek működését tárgyaló vagy a könyvkereskedelem fejlődéstörténetét részleteiben és egészében taglaló tanulmányok, monográfiák természetesen voltak, vannak, csakúgy, mint sajtótörténeti vagy irodalomtörténeti szintézisek, de az írók, művek, olvasóközönség hármasságának szerves egységét és kölcsönhatását árnyaltan bemutató és az egyes szektorok közötti kommunikációt végző könyves intézményrendszerrel számot adó összegzés idáig hiányzott a hazai szakirodalomból. *Fitz József* és *Gulyás Pál* a könyvtörténet kutatójaként elsősorban a korábbi korszakot vizsgálta, Fitz ugyan önálló kötetben dolgozta fel az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc nyomdászatának történetét, azonban elsősorban a hazai ősnymdászat kutatásában alkotott maradandót. *Gárdonyi Albert* behatóan foglalkozott a 18–19. századi pesti és budai nyomdászattal és könyvkereskedelemmel, de vizsgálódásait nem terjesztette ki az olvasás és a könyvtárak történetére; az általa felkutatott nyomda- és kiadótörténeti adatokból csak a mai főváros könyves vállalatának története ismerhető meg. *Dezsényi Béla* és *Szemző Piroska* elsősorban a sajtótörténetet művelte, bár mindketten érintették a felvilágosodás és a reformkor idejének kölcsönkönyvtárait, kiadóit is és számos fontos részkérdést tisztáztak. A Fülöp Géza előtt járó kutatónemzedékek maradandó eredményei beépültek tanulmányaiba, ugyanakkor már tudományos pályája kezdetén új szempontokkal gazdagította megállapításait, következtetéseiket és új forrásanyagot felhasználva tágította az elődei által kialakított összképet.

Az 1950-es évek végén kezdte meg könyv- és könyvtártörténeti kutatásait. Mint oly sokan a diszciplína művelői közül, az irodalomtörténet felől közelítette meg választott korszakának, szakterületének problémáit; nyilvánvalóan részben az akkoriban a társadalomtudományi kutatóktól elvártaknak megfelelően is fordult érdeklődése a könyv és az olvasás társadalomtörténeti vonulatai felé. Fülöp Géza az irodalmi élet és a könyvkultúra társadalmi eredőit, meghatározóit kísérelte meg feltárni, ezért szükségszerűen kezdte tanulmányozni az olvasóközönség kiala-

kulásának összetett és addig módszeresen nem, vagy alig kutatott problémáját. Ez a megközelítés akkor nagyon is új volt. De hatottak rá azoknak a kutatóknak gondolatai is, akik a szellem-történet felől jutottak el az irodalmi jelenségek szociológiai jellegű elemzéséhez, értelmezéséhez. Elsősorban *Horváth János* és *Thienemann Tivadar* nézeteit hasznosította módszerének és koncepciójának kialakításakor, miszerint az olvasóközönség az irodalmi élet, Horváth János kifejezésével az „*irodalmi alapviszony*” egyik lényegi előfeltétele az író és a mű mellett. Ez az irodalomszociológiai szempont ötvöződött az 50-es évek végén a bibliológiai szemlélettel, amelynek nemzetközileg is számon tartott teoretikusa és a kommunikációs folyamat egészére kiterjesztő továbbfejlesztője az *ELTE Könyvtártudományi Tanszékének* professzora, *Kovács Máté* volt. Az egyetemi előadásokon és a tanszéki kollektív kutatómunkában – mindenekelőtt *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében* című forrásgyűjtemény két megjelent kötetében – formálta ki a klasszikus könyv- és művelődéstörténeten túlmutató szakterületének tárgyát és módszertanát, amely a könyv és a könyvet létrehozó intézményrendszer társadalmi szerepének vizsgálatát jelentette a közösség életében. A társadalmi közeg azonban maga is változik, új igényeivel visszahat az intézményrendszer fejlődésére. Összetett kölcsönhatás alakul ki és ennek a tulajdonképpen nehezen definiálható, mert csak valódi interdiszciplináris keretek között művelhető szakterületnek lett kutatója Fülöp Géza.

Vizsgálódásainak fókuszában a magyar felvilágosodás és reformkor idejének évtizedei álltak, az a korszak, amelyet az újabb szakirodalom az „*olvasás forradalma*” néven emleget. Tudomásom szerint egyik tanulmányában sem írta le ezt a fogalmat, a kifejezést elsőként *Rolf Engelsing* használta 1970-ben napvilágot látott jeles tanulmányában (*Die Perioden der Lesergeschichte in der Neuzeit*, In: *Archiv für Geschichte des Buchwesens*, p. 945-1002.) és az ő nyomán terjedt el a szemléletes elnevezés elsősorban a német, majd később a nemzetközi szakirodalom-

ban a 18. század második felétől kibontakozó folyamat, az olvasási mód változásának jelölésére. Ennek lényege a kiadványok számának gyors növekedése nyomán a kevés könyv elmélyült, társadalmilag szabályozott intenzív olvasásáról a sokféle könyv gyors, egyre inkább a szóra-kozást – vagy azt is – szolgáló és a társadalmi kontroll alól kikerülő extenzív olvasás megjelenése. Nem használta a kifejezést, de 1975-ben megvédett kandidátusi értekezése, illetve az annak nyomán 1978-ban napvilágot látott *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban* végső soron ezt a jelenséget vizsgálja a magyar viszonyok között. Kérdésfelvetése – hogyan, miként jött létre a polgári jellegű olvasóközönség, milyen közönség szervező tevékenység tette lehetővé az olvasók számának növekedését, az addig nem olvasó rétegek olvasóvá válását, milyen sajátosságai voltak az egyes társadalmi rétegek (főnemesség, birtokos nemesek, értelmiségiek, katolikus és protestáns pap-ság, városi polgárság, parasztság) olvasásának és olvasmányainak – azonosak a korabeli nyugat-európai kutatásokéval. Ugyanakkor természetesen más társadalmi, politikai és kulturális közegben, a nyugatinál némileg szerveslenebbül és időben megkésve alakult ki a hazai olvasóközönség a korszakban, ráadásul úgy, hogy közben meg kellett teremteni és el kellett fogadtatni a nemzeti nyelvű irodalmat, tudományosságot is. Ezért különbözött az itthoni „olvasás forradalma” például a némettől, nálunk nem, vagy csak szórványosan figyelhető meg a „*Lesewut*”, az „*olvasási düh*”, ami a *Werther* hatására alakult ki német földön. Fülöp Géza ezekkel a nyugati, elsősorban német kutatásokkal egy időben, lényegében azonos szemlélettel és szempontokkal írta meg értekezését és ezért jogos Tóth Gyula megállapítása, miszerint őt tekinthetjük az olvasástörténet első hazai művelőjének*.

A modern olvasóközönség kialakulása tette lehetővé a könyvszakma intézményrendszerének (könyvkiadás, könyvkereskedelem, nyomdá-

zat) polgárivá és nemzetivé válását az 1772 és 1848 közötti évtizedekben. Fülöp Géza kötete, akadémiai doktori értekezése ezt a kérdést elemzi és árnyaltan, gazdag forrásanyag és a vonatkozó szakirodalom alapján mutatja be a korszak könyvkultúráját. A monográfia a *Bevezetésen* és a *Kitekintésen* kívül – utóbbi rövid, vázlatos fejezet az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc eseményeit tárgyalja – négy nagyobb szerkezeti egységből épül fel.

A *Közönség szervezés és olvasóközönség* című fejezet a kandidátusi disszertáció főbb megállapításait tartalmazza, azt a publikumot mutatja be, amely már megfelelően széles és immár nemzeti érzésű volt, így szilárd bázisát jelenthette a magyar nyelvű irodalmi és tudományos művek kiadásának. Ez az olvasóközönség tette lehetővé, hogy a reformkorban Magyarországon is megjelenhessen az önálló és immár az irodalomból megélni tudó független értelmiségi szerző, ezért a polgári korszak előtti mecenatúrát felválthatta az író és kiadó viszonyát megszabó szerződés, illetve a birtokai jövedelméből élő és így honoráriumra igényt nem tartó auktor helyét lassan elfoglalta a szociális státusát (és nem irodalmi rangját vagy értékét) tekintve professzionális szerző. Az író mint sajátos értelmiségi létforma kialakulásához természetesen szükség volt a folyóiratokra is; hogy például *Petőfi* a forradalom előtt viszonylag konszolidált anyagi körülmények közé került, megnősülhetett, abban nem kis szerepe volt a lapkiadók által fizetett honoráriumnak – ezt viszont az olvasóközönség számának érezhető növekedése tette lehetővé. A kötet jól érzékelteti a gyakori ellentmondásokkal és visszaesésekkel kísért folyamatot, korántsem volt egyenes vonalú és zökkenőmentes a fejlődés, de a tárgyalt évtizedek végére lezajlott a polgári olvasóközönség kialakulása.

A következő terjedelmes fejezet a *Könyvkiadás, kiadványok* címet viseli. Fülöp Géza egyrészt a források alapján áttekinti a korabeli könyvkiadás számszerű alakulását és nyelvi megoszlását,

* TÓTH Gyula: *Fülöp Géza, az olvasástörténet művelője*. In: *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 2008, 8. 47-51. p.

másrészt bemutatja a kor kiadványfajtaát, azok tartalmi összetételét, a könyvkiadás főbb kvantitatív és kvalitatív jellemzőit, illetve ebben a fejezetben vázolja a könyvkiadási viszonyokat, a kiadási formákat, a cenzurális jellegű intézkedéseket. Nem kétséges, hogy a kutató számára a könyvtermelés mennyiségi adatainak összegyűjtése nem volt egyszerű feladat, főleg az 1801 utáni évtizedekre vonatkozóan. A *Petrik*-féle bibliográfia 1800-ig terjedő korszakához az OSZK kiadásában készültek pótkötetek, ezért már nem várható, hogy a 18. századi hazai könyvtermés összetételéről és mennyiségéről vázolt kép érdemben változni fog. Ezzel szemben a 19. századi adatok egyszer majd egészen biztosan módosulnak a *Magyarország bibliographiája* kiegészítései, pótlásai után. A fő tendenciát persze ez aligha fogja módosítani, a 18. század végén évente mintegy 200 kötet jelent meg, a forradalom előtt viszont már hozzávetőleg évi 500, 1848-ban pedig már 794. A mennyiségi növekedés tehát figyelemreméltó és megváltozott a könyvkiadás nyelvi összetétele is: 1800 körül még csak 40% a magyar nyelvű könyvek aránya, a vizsgált korszak végére viszont már csaknem elérte a 70%-ot, úgy, hogy közben emelkedett a német nyelvű művek száma. Oka a latin nyelvű könyvkiadás csaknem teljes megszűnése: 37-ről 1%-ra csökkent arányuk, jól szemléltetve a nem is annyira a szépirodalomban, hanem a szaktudományokban néhány évtized alatt bekövetkezett nyelvi paradigmaváltást. Hasonlóan meggyőző adatokkal bizonyítja a szerző az irodalmi élet modernizációjára, polgárvá válására vonatkozó tézisét a kiadványok műfaji és tartalmi áttekintésében. Érdekes és csak további kutatások során megválaszolható kérdés lehet annak tisztázása, hogy a kiadványok között a mintegy 24 %-ot kitevő német nyelvű munkák hogyan oszlottak meg, milyen szerepe volt a pesti német (vagy német származású) kiadóknak abban, hogy a reformkori magyar irodalom valamelyest ismertté vált külföldön ezekben az években. E kulturális kölcsönhatásnak természetesen az ellenkező iránya is jelen volt a korabeli könyvkiadásban, a polgárosuló közönség igényeit voltak hivatva

kielégíteni a világirodalom klasszikus és kortárs műveinek, meg persze az akkori népszerű irodalomnak magyar nyelvű fordításai, hiszen – mint a szerző megállapítja – a magyar műfordításnak a reformkorban volt első virágkora, mindenekelőtt *Vörösmarty*, *Petőfi* és *Arany* neve fémjelzi az ekkor elkészült és napvilágot látott fordításokat.

A monográfia két következő és szervesen összetartozó fejezete a *Könyvnyomtatás* és a *Könyvkereskedelem*. Külön szerkezeti egységben történő tárgyalásukat az indokolja, hogy a korszakban jelent meg az önálló, vagyis nyomdával nem rendelkező könyvkereskedő, aki az 1800-as évek elejétől fokozatosan meghatározó szereplőjévé vált a könyvszakmának. Fülöp Géza árnyaltan mutatja be azt a folyamatot, melynek során az 1830-as évek végétől kezdődően a tőkekoncentráció lehetővé tette a könyvszakma teljes vertikumát átfogó vállalatok létrejöttét. Olyan cégek kezdtek a korszakban kialakulni, amelyek a könyv előállításának és forgalmazásának egészét azonos vállalati struktúrában intézték. A későbbi könyves nagyvállalatok prototípusa volt Magyarországon a *Landerer – Heckenast*-cég, a nyomdász *Landerer Lajos* és a könyvkereskedő-kiadó *Heckenast Gusztáv* társulása nyomán megalakult vállalkozás. Hogy a polgári vagy immár kapitalistának mondható társaság a többi pesti vállalat üzleti érdekeit mennyire sértette, bizonyítja a társulásuk ellen indított és hosszú évekig tartó jogi procedúra. A magyar polgárosodás felemáságát jelzi ez a per is: a kapitalista könyvkiadás hajnalán kapitalista cégek a feudális jogrendszer érveivel lépnek fel a közülük kiemelkedettek ellen és a feudalizmust jelképező király dönt 1846-ban a kapitalista szabad verseny szellemében a társulás jóváhagyásáról. Amit *Landerer* és *Heckenast* elért, azt ekkor még nem tudta megvalósítani *Emich Gusztáv*, a kor másik jellemző és jellegzetes kereskedő-kiadója: nem sikerült nyomdával bővíteni vállalkozását.

A tárgyalás mindkét fejezetben intézménytörténeti szempontú, a szerző a mindinkább Pestre és Budára koncentrálódó vállalkozásoknak a

könyvkiadásban betöltött szerepét vizsgálja a megjelentetett könyvek és egyéb kiadványok bemutatásával. A kötet természetesen érinti a technikai kérdéseket és ismerteti a könyvillusztráció új eljárását, a litográfiát, de főleg a közreadott műveken keresztül ábrázolja, értékeli az egyes műhelyeket, vállalkozásokat. Fülöp Géza viszonyítási pontja az, hogy az egyes cégek milyen mértékben szolgálták a magyar nyelvű könyvkultúrát, ezt a mércét használva marasztalja el például Heckenast Gusztávot az általa megjelentetett nagy számú német munkáért. A kérdésfelvetés kétségtelenül jogos és kiterjeszhető lenne szinte az összes reformkori könyvkiadóra. Fülöp Géza lényegében a szerinte túl lassú és felemás nyelvi-kulturális asszimilációért és az üzleti szellemért bírálja a német kiadókat. Kedvezőbb lehet megítélésük, ha megfordítjuk a tételt és úgy fogjuk fel a helyzetet, hogy a magyarul többnyire csak törve beszélő német könyveseket mennyire magával ragadta a reformkor magyar nemzeti szelleme és szinte saját magukon túllépve váltak a magyar irodalom kiadóivá. Gyakran komoly veszteséget vállalva jelentettek meg magyar szerzőket; *Hartleben Konrád Adolf* – Fülöp Géza is írja – cége alapításától, 1803-tól 1813-ig kizárólag magyar nyelvű könyveket adott ki, a sikertelenséget érzékelve 1815-1826-tól viszont csak német művek jelentek meg nála. Később a német mellett ismét vállalkozott magyar nyelvű szép- és szakirodalom közreadására, de 1857-ben publikált és egész működését áttekintő kiadói katalógusa szerint az el nem kelt művek között szép számmal voltak magyar nyelvűek. Hasonló figyelhető meg *Kilián György* esetében is: az 1840-es években kiadta *Kisfaludy Károlyt*, *Kazinczyt* és *Vörösmartyt*, azonban jó tíz évvel később kénytelen volt mélyen leszállított áron kínálni az el nem kelt köteteket. Mindez a kétségtelenül kialakult olvasóközönség viszonylag kicsiny számára utal és nem feltétlenül a kiadók érdektelenségét, német művek iránti vonzalmát jelzi. Ezek a kiadók már polgári vállalkozók voltak, és hogy tevékenységük közben anyagi gyarapodásukra is gondoltak, természetesnek tekinthető. Hartleben egyébként német nyelvű

kiadványai sorában nem egy magyar szerző művét (*Eötvös József*, *Mednyánszky Alajos*) is megjelentette; kérdés, milyen üzleti haszonnal. Egyáltalán nem elszigetelt jelenségről van szó; a hányatott életű *Kertbeny Károly* – eredeti német nevén *Karl Maria Benkert* – például ekkoriban kezdi meg sokszor megalapozatlan, nem kellően végiggondolt, de vitathatatlanul jó szándékú kulturális misszióját a magyar irodalom külföldi megismertetéséért és a külföldi magyar vonatkozású nyomtatványok bibliográfiai regisztrálásáért.

A nyomdákat és a kiadókat ismertető két fejezet gerincét a pesti és budai vállalkozások bemutatása teszi ki. Joggal, hiszen valóban a Duna partjára helyeződött a reformkorban a magyar szellemi élet és könyvszakma centruma, annak ellenére, hogy a két városban működő nyomdák száma csekély volt, viszont ezek az officinák voltak a legjobban felszereltek és a korszakban már Budára, illetve mindinkább Pestre koncentrált a tudományos és kulturális intézményrendszer, növekvő számú értelmiségi közönséggel. A vidéki városokban működő vállalkozások egyre inkább már csak a regionális igényeket elégítették ki. Ugyanakkor megfelelő előtanulmányok hiánya miatt helyenként vázlatosnak tűnik egy-egy vidéki cég bemutatása. További kutatások feladata lesz annak vizsgálata, hogyan, miként jutottak el a vidéki regionális centrumokból – Debrecenből, Kolozsvárról, Székesfehérvárról, Győrből, de említhetjük példaként a speciális helyzetű Pozsonyt is – a könyvek a távolabbi helyekre. Érdemes lenne megvizsgálni azt is, hogy milyen sajátosságai voltak a Dunántúl, az Alföld és a közjogilag különálló Erdély könyvkultúrájának. Az 1840-es évektől a korabeli forrásokból jól érzékelhető, hogy a kibontakozás és további fejlődés komoly gátjának tartották az érintkezés nehézségét, a könyv- és információáramlás problémáit. Heckenast említhető, mint aki a problémát felismerve 1840-ben „középponti könyvkereskedést”, lényegében korai nagykereskedői vállalkozást kívánt alapítani abból a célból, hogy minden hazai kiadású könyvet forgalmazzon. A cél elősegítésére indí-

totta meg az első magyar könyvészeti szaklapot, a *Bibliographiai Értesítőt*, melyben az összes megjelent könyvről hírt kívánt adni. A lap részletes feldolgozása után választ lehetne adni arra a kérdésre, eljutottak-e hozzá a vidéki helyekről az újdonságok, hol, melyik városban és kik reagáltak erre a fontos kezdeményezésre.

Fülöp Géza monográfiájának egyik nagy erénye és érdeme éppen az, hogy kérdéseket indukál, kijelöli a további kutatások irányát és jellegét, módszertani útmutatót jelent a korszak könyvkultúrájával foglalkozóknak. Az egyik ilyen lehetséges kutatási irány a helyi nyomdák és könyves vállalkozások, lapok történetének bemutatása. Ha rendelkezésre állnának a korszak vidéki műhelyeiről adatokban gazdag, a megjelent kiadványok bibliográfiáját is tartalmazó monográfiák, akkor lehetne pontos és árnyalt választ adni arra a kérdésre, hogy Pest és Buda mikor vette át végleg a könyvkultúrában a meghatározó szerepet. A 18. század végén, főleg a Martinovics-féle mozgalom vérbe fojtása után úgy tűnik, hogy egy időre a dunántúli városok nyomdáinak, például Győrnek, Komáromnak a jelentősége megnőtt. Az 1810-es évek elejére tenném Pest és Buda vitathatatlan fölényének időpontját, arra az időszakra, amikor a *Trattner-nyomda* vezetését átvette ifjabb *Trattner János Tamás*. Az ő irodalomszervező tevékenysége megkerülhetetlennek tűnik a kor szellemi életében és a *Tudományos Gyűjtemény* 1817-es megindításával a művelődés egészét szemlélő nagy hatású fórumot teremtett. A tipográfia részletkérdései iránt behatóan érdeklődő Kazinczy az 1810-es évektől elsősorban nála jelentette meg műveit, mintegy jelképezve Pest kiemelkedő szerepét a könyvkultúrában.

Pest és Buda jelentőségét növelte az is, hogy Landerer Lajos 1824-ben pozsonyi nyomdája felszerelésének nagyobb részét Pestre szállíttatta, világosan felismerve a kibontakozó tendenciákat. A korabeli nyomdászok, kiadók szüntelenül perlekedtek egymással, alig akad arra példa, hogy a hatóságoktól új nyomdai vagy kereskedői engedélyt szerezni szándékozó ellen a már birtokon belüliek ne léptek volna fel. A vi-

déki műhelyek lemaradásában szerepe lehetett a pestiek ellenük irányuló közös fellépésének is. Az esetleges vidéki konkurencia ellen olykor – félretéve vitáikat – egységesen tiltakoztak. A székesfehérvári officina alapításának történetéből ismert, hogy az eredetileg veszprémi nyomdatulajdonos *Száammer Mihály* 1803-as ottani kezdeményezése ellen három pesti nyomdász, *Landerer Mihály*, *Trattner Mátyás* és *Patzkó Ferenc* közösen lépett fel.

„*Leletmentés*” – írásomnak ezt a címet adtam. Ahogyan a régészek számára az ásatásokból előkerült tárgyi emlékek az egykorvult valóság megismerését teszik lehetővé, úgy a Fülöp Géza hagyatékából közzétett értekezés a magyar könyvtörténet-írás vagy tágabban a magyar könyvtártudomány fejlődéstörténetének árnyaltabb tanulmányozását teszi lehetővé. De nemcsak tudománytörténeti monumentumot és egy kiemelkedő tudós életművének, szellemiségének emlékét felidéző kötetet vehet kézbe az olvasó, hanem egy ma is eleven és korszerű, további kutatásokra ösztönző összefoglalót. Olvasói, használói a korszakkal foglalkozó szakkutatók mellett elsősorban a könyvtáros képzésben részt vevő hallgatók lesznek, hiszen a Tanár Úr sok évtizedes oktatói tapasztalata, tankönyvek, jegyzetek írása során kialakult világos stílusa, a kötet áttekinthető szerkezete a magyar értekező próza legjobb tradíciót idézi. Köszönet a kötet megjelenését elősegítőknak és *Bényei Miklósnak*, az *Előszó*, valamint *Tóth Gyulának*, az *Utószó* írójának. De köszönet és tisztelet mindenekelőtt a szerzőnek, Fülöp Gézának.

Pogány György

